

Η αρχιτεκτονική της εξήγησης

Γιάννης Πεπονής, *ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΕΣ.*

*Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ,*

εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

Γεράσιμος Κουζέλης

ΠΡΩΤΟΠΑΙΡΝΟΝΤΑΣ τις *Χωρογραφίες* στο χέρι και διατρέχοντας γρήγορα τον πίνακα περιεχομένων τους, μπορεί κανείς να αποκτήσει την εικόνα ότι πρόκειται για ένα βιβλίο με κάποια, λίγα, «ειδικά» ζητήματα αρχιτεκτονικής και πολλά περισσότερο οικεία σε κάποιον που ευχαρίστως περπατάει, διαβάξει λογοτεχνία και αναρωτιέται για την οργάνωση του χώρου και τη συγκρότηση των κατηγοριών σύλληψής του.

Τελειώνοντας την ανάγνωσή του θα έχει συνειδητοποιήσει ότι ο Γιάννης Πεπονής εκθέτει στις *Χωρογραφίες* μια αρχιτεκτονική θεωρία και ότι, παρά τη φαινομενικά παράδοξη επιλογή των θεμάτων και παραδειγμάτων του, το κάνει αυτό με μεγάλη αυστηρότητα και συνέπεια. Σ' αυτή τη συνέπεια οφείλεται εν τέλει και το γεγονός ότι η αρχιτεκτονική θεωρία που μας παρουσιάζει είναι προσπελάσιμη και ενδιαφέρουσα και σε έναν μη «ειδικό»: ο συγγραφέας μας *εξοικειώνει* με ένα ειδικό και θεωρητικό αντικείμενο. Κι αυτή είναι η ιδιαίτερη αξία του βιβλίου του.

Μια που το ίδιο το βιβλίο μάς καλεί να το περιδιαβούμε και να το κρίνουμε περιδιαβαίνοντας το, η πρώτη παρατήρηση δεν μπορεί παρά να αναφέρεται (αντίθετα με ό,τι συνηθίζεται σε μια βιβλιοκριτική) στα άμεσα ορατά σχήματά του. Η ποιότητα των καθαυτό σχημάτων του, των σχεδίων αλλά και του συνολικού υλικού που παραθέτει είναι εξαιρετική. Η δουλειά του συγγραφέα για την παραγωγή και αποτύπωση αυτού του υλικού είναι εμφανής και δηλωτική για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το αντικείμενό του. Η ιδιαίτερη αυτή μέριμνα χαρακτηρίζει συνολικά την *αρχιτεκτονική* του βιβλίου, όπως και τη γλώσσα του, μια γλώσσα επεξεργασμένη αλλά τίμια απέναντι στο αντικείμενό της. Αλλά και πέρα από τον τομέα άμεσης ευθύνης του συγγραφέα η έκδοση των *Χωρογραφιών* είναι εμφανώς επιμελημένη.

Περνώντας από τα άμεσα ορατά στα ερμηνευτικά σχήματα που μας προτείνει το βιβλίο, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την αρχιτεκτονική θεωρία του. Παρά τον αρχικό διαταγμό που οφείλεται στην άβολη θέση της «απ' έξω» εκτίμησης, θα πρέπει να σημειώσω από την αρχή πως οι *Χωρογραφίες* δεν αποτελούν «ξένο έδαφος». Ακριβώς επειδή πρόκειται για μια *θεωρητική πρόταση*, μας παρέχουν ευκαιρίες να σκεφθούμε γενικότερα γύρω από το κρίσιμο ζήτημα «πώς δουλεύει η θεωρία». Θα πρέπει επομένως, στηριγμένος στη δική μου εμπειρία από την ανάγνωση του βιβλίου, να προσθέσω ότι ένας μη «ειδικός» μαθαίνει διαβάζοντας τις *Χωρογραφίες*. Και μαθαίνει κυρίως επειδή με τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο ο Γιάννης Πεπονής αναπτύσσει και παρουσιάζει τη θεωρία του μας εισάγει στην αντίστοιχη έρευνα. Παρά δηλαδή τη δυσκολία του αντικείμενου και των πολλαπλών αναφορών του συγγραφέα (αναφορών από

διαφορετικούς τομείς) η ανάγνωση είναι διδακτική και ευχάριστη επειδή ο συγγραφέας μάς βάζει κατευθείαν στο εργαστήριο του, δοκιμάζει μπροστά μας τη θεωρία του.

Με αυτή την έννοια, και παρά τη ρητή περί του αντιθέτου διαβεβαίωση του συγγραφέα, οι *Χωρογραφίες* ιχνογραφούν μια μέθοδο –ο Γ. Πεπονής μιλάει για «έναν ορισμένο τρόπο εξέτασης των πραγμάτων» (σ. 212)–, ιχνογραφούν ό,τι θα μπορούσαμε, με το θράσος του παρείσακτου, να αποκαλέσουμε μια μέθοδο αρχιτεκτονικής κριτικής.

Είναι απ' αυτή τη σκοπιά που τα κεφάλαια που αναφέρονται σε φαινομενικά μακρινά αντικείμενα, το τοπίο στην Κυλλήνη και τις λογοτεχνικές κατασκευές του Calvino, αποδεικνύονται πλήρως ενταγμένα στην εκδίπλωση της αρχιτεκτονικής θεωρίας. Ο Γ. Πεπονής περπατάει την Κυλλήνη και διαβάξει τον Calvino ως αρχιτέκτονα ή μάλλον ακριβέστερα ως κριτικός της αρχιτεκτονικής – μια και, όπως και στην περίπτωση της τέχνης ή της λογοτεχνίας, δεν είναι ίσως αναγκαίο πάντα να συμπίπτουν οι δυο ταυτότητες. Αν κάτι αφινιδιάζει στην ανάγνωση των *Χωρογραφιών* είναι ο βαθμός στον οποίο διαψεύδεται η προκατειλημμένη προσδοκία την οποία υποδαυλίζει μια πρώτη ματιά στα περιεχόμενα, η προσδοκία μιας ασαφούς συζήτησης περί των πάντων. Οι παρακαμπτηρίες περιγραφές τόσο του βουνού όσο και του λογοτεχνικού έργου εντάσσονται σε μια, παρά το αφηγηματικό ύφος, αυστηρή μεθοδολογία ανάπτυξης και ελέγχου του θεωρητικού επιχειρήματος. Και στις δύο τα θεωρητικά εργαλεία της αρχιτεκτονικής κριτικής χρησιμοποιούνται κυριολεκτικά και με την ίδια συνέπεια.

Ο ισχυρισμός ότι ένας μη «ειδικός» μαθαίνει διαβάζοντας τις *Χωρογραφίες*, σημαίνει κατά κύριο λόγο ότι κάποιες όψεις της μεθόδου που μας παρουσιάζουν μπορούν παραγωγικά να συνδεθούν με άλλες αναζητήσεις, με σκέψεις προερχόμενες από άλλα πεδία. Καθώς ο παραπάνω ισχυρισμός δεν μπορεί παρά να προκύπτει από το συγκεκριμένο ενδιαφέρον με το οποίο προσεγγίζει κανείς το κείμενο, θα επισημάνω τρία σημεία στα οποία η προβληματική του Γ. Πεπονής τέμνει ζητήματα τα οποία θεωρώ από επιστημολογική άποψη κρίσιμα στις σημερινές θεωρητικές αναζητήσεις. Και στις τρεις περιπτώσεις η προσέγγιση του Γ. Πεπονής είναι πρωτότυπη και αποδοτική.

Το πρώτο είναι η ιδέα της *εξήγησης* που διατρέχει τα κεφάλαια των *Χωρογραφιών*. Σ' αυτά βρίσκουμε καταρχάς μια επεξεργασμένη εκδοχή της καντιανής τοποθέτησης. Η σύλληψη μιας σχέσης στο φυσικό ή και τον κοινωνικό κόσμο προϋποθέτει τη λογική της ανασυγκρότησης. Η εξήγηση συ-

ντελείται ως λογική οργάνωση αυτού που εξηγείται. Και το αποφασιστικό εργαλείο αυτής της διαδικασίας αποτελούν τα *σχήματα*. Η κατανοητική εξήγηση προσδιορίζεται επομένως, με την ευρύτερη έννοια του όρου, ως αρχιτεκτονική εργασία. Κι εδώ οι *Χωρογραφίες* στρέφουν την προσοχή μας σε κάτι ελάχιστα, απ' όσο γνωρίζω, συζητημένο: η εξήγηση δεν παραπέμπει μόνον στην αρχιτεκτονική του αντικειμένου, αλλά πρωτίστως στην αρχιτεκτονική δραστηριότητα του γνωστικού υποκειμένου. Εκείνος που εξηγεί, ο κριτικός –σύμφωνα με την ορολογία που χρησιμοποιήθηκε παραπάνω–, δεν αναζητά μόνο, μέσω σχημάτων, τη λογική που ενυπάρχει στα πράγματα, αλλά κατασκευάζει επιπλέον σκόπιμα τα σχήματα που ανασυγκροτούν τα πράγματα.

Η αρχή αυτή τίθεται σε εφαρμογή κατά παραδειγματικό τρόπο στο πρώτο κεφάλαιο για «το σχήμα του τοπίου στην Κυλλήνη». Το ζήτημα της λογικής συνοχής του αντικειμένου, που τίθεται εύκολα όταν πραγματευόμαστε κατασκευασμένα αντικείμενα, επαναδιατυπώνεται εδώ σε σχέση με τον φυσικά δεδομένο κόσμο. Κι όμως ο Γ. Πεπονής, ελέγχοντας μ' αυτόν τον τρόπο σε επικίνδυνο έδαφος τα θεωρητικά του εργαλεία, τον «ρόλο», όπως γράφει, «των χωρικών σχέσεων ως αντιληπτικού και νοηματικού σκελετού» (σ. 14), δεν γλιστρά στο σχετικισμό της αναγωγής των πάντων σε λογικές κατασκευές. Διατηρεί πλήρως την απαίτηση αναγνώρισης αντικειμενικών σχέσεων, προσθέτοντας σ' αυτήν την εν δυνάμει κριτική διάσταση του προσχηματισμού της αντίληψης.

«Το σχήμα», γράφει ο Καντ, «που απορρέει σύμφωνα μόνο με μιαν ιδέα, όπου ο λόγος υπαγορεύει τους σκοπούς *a priori* και δεν τους περιμένει εμπειρικάς, θεμελιώνει *αρχιτεκτονική ενότητα*» (Κριτική του καθαρού λόγου, Α 833). «Όταν», σημειώνει ο Γ. Πεπονής, «ο ίδιος ο σχεδιασμός οδηγεί στον εντοπισμό και στη βαθύτερη κατανόηση ζητούμενων που δεν ήταν εκ των προτέρων γνωστά, τότε τον αναγνωρίζουμε ως διατύπωση του ζητούμενου» (σ. 93).

Η τελευταία αυτή σκέψη μας φέρνει στο δεύτερο σημείο, που αποτελεί ίσως την πιο πρωτότυπη και γόνιμη επιστημολογική συνεισφορά των *Χωρογραφιών*: την «περιπατητική» τους μέθοδο. Για τον Γ. Πεπονή το αντικείμενο, το κτίριο, «ακριβώς επειδή δεν είναι μόνο αντικείμενο στο χώρο αλλά και οργάνωση του ίδιου του χώρου» (σ. 168) δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό αν στην οπτική εμπειρία και την κατανόηση των σχημάτων δεν προστεθεί και μια τρίτη προσέγγιση που είναι εξ ορισμού *πρακτική*: η κίνηση μέσα σ' αυτά.

Το πρωτότυπο της πρότασης γίνεται φανερό αν κανείς τη συνδέσει με τη γνωστή μεθοδολογική διάκριση που διαπερνά τη συζήτηση στις κοινωνικές επιστήμες, τη διά-

κριση μεταξύ παρατήρησης και κατανόησης. Η εμφατικά πρακτική διάσταση που προσθέτει ο Γ. Πεπονής, η διάσταση της κίνησης, θα μπορούσε να ανισοιχισθεί μ' εκείνη της συμμετοχής, χωρίς όμως τις σχετικιστικές της συνέπειες. Αντίθετα μάλιστα, η διάσταση της κίνησης, της από μέσα σταδιακής εκτύλιξης του νοήματος, προσθέτει μια άλλη σκοπιά των πραγμάτων, εξίσου ορθολογικά διερευνήσιμη και κριτικά ελέγξιμη: ο σχεδιασμός του κτιρίου ή γενικότερα η κατασκευή του αντικειμένου συμπεριλαμβάνει και την πρόβλεψη αυτής της σκοπιάς, την υποτάσσει στους ίδιους αντικειμενικούς όρους. Μόνο που εδώ, επειδή ακριβώς έχουμε να κάνουμε με κίνηση, με πράξη, με αλληλεπίδραση, οι όροι είναι εξαιρετικά πιο σύνθετοι.

Στη δυνατότητα πρόβλεψης αυτών των όρων έγκειται ίσως και η μαεστρία του αρχιτέκτονα. Κι έτσι ερχόμαστε στο τρίτο σημείο, που αποτελεί μάλλον μια προέκταση των *Χωρογραφιών* σ' εκείνο το γειτονικό έδαφος στο οποίο εισέρχονται με αξιοπρόσεκτη σοβαρότητα, την τέχνη. Ως διπλά πλέον μη ειδικός διατυπώνω αυτή την τελευταία παρατήρηση ή μάλλον υποψία επιγραμματικά και με κάθε δυνατή επιφύλαξη. Το καίριο ζήτημα της αρχιτεκτονικής δημιουργίας, μοιάζει να μας λείπει ο Γ. Πεπονής, είναι ο έλεγχος και η εξασφάλιση των όρων υπό τους οποίους θα προσληφθεί και θα ερμηνευθεί το νόημά της εκ των υστέρων, η πρόβλεψη δηλαδή των εμπειριών του χώρου που θα βιώσουν όσοι, αφού κατασκευαστεί το κτίριο, κινηθούν μέσα σ' αυτό. Αρκεί να σκεφθεί κανείς κατ' αναλογίαν το ζήτημα της συγγραφικής δημιουργίας για να συνειδητοποιήσει το ενδιαφέρον της πρότασης.